

SÖTÉR ISTVÁN

A SZEGÉNYEMBER MÉLTÓSÁGA:
NAGY LAJOS

Nagy Lajos életműve kiszakad a magyar irodalom hagyományából és újat kezd, anélkül, hogy – talán Veres Péter kivételével – igazi követőre találna, és anélkül, hogy kortársai közül bárkivel is rokon lenne újításban. Semmi köze Mikszáth és Jókai anekdotájához, (habár az utóbbit rendkívüli életismerete miatt szerette és becsülte), és egyaránt távol áll Csáth Kosztolányi ösztönös egzisztencializmusától, Krúdy szürrealista elemekből szőtt romantikájától, sőt Móricz naturalizmusból klasszikus realizmusba hajló művészetétől is. Az egyetlen akit távoli rokonának érezhetünk, de akivel – épp azért – életműve alig érintkezik: Kassák. Nagy Lajos a *Kiskunhalom*-mal a 30-as évek szociográfiai irodalmának látszólagos őse, de ennek az irodalomnak sincs köze az ő módszeréhez. Nála a szociális probléma mindig ábrázolási kérdés, és az ő ábrázolási feladatai mindig csak szociális gondok nyomán születnek meg. Ami szociális mondanivalója van azt a realista író módszerével alakokba, helyzetekbe öltözteti; az ő módszere nem vallomásos, nem publicisztikai, hanem a szó leghagyományosabb értelmében: etikai, vagyis írói. Ebben különbözik a harmincas évek mégoly jelentős szociográfiai, falukutató irodalmától.

A nehezebbik megoldást választotta: ebben áll nagysága, ebben rejlik végzete is. Manapság úgyszólván egy félreértett Nagy Lajosról kell szólnunk, akit vagy valamiféle haladó közhelyeket hangoztató írónak tekintenek, vagy savanyú, rideg realistának. Nagy Lajos egyik sem volt, és ami művészetében igazán maradandó, az azonos mindazzal, amit igazi példaképei,

a nagy realisták létrehoztak. Nehezen olvasható író, mert sohasem engedi lazára a gyeplőt, aszkétikusan ragaszkodik a legalaposabb mindennaphoz, mert épp ebből akarja a leglényegesebbet kihozni. Az olyan kivételesen drámai helyzetek mint amilyeneket az *1919 Május* vagy a *Tanyai történet* felmutat, inkább csak első korszakára jellemzők. Érettebb énje valójában a *Nyitott ablakok*, nem drámai feszültségében vagy az üdülői novella emberekről és kutyákról szóló, megtévesztően eseménytelen menetében valósul meg.

Nagy Lajos első novellái, melyek a Nyugat korai évfolyamaiban jelentek meg, kevésbé sikerült alkotások, mivel a pőre polgárgyűlölet nem elegendő a realizmus nagy teljesítményeihez. Nem elegendő pl. a parasztság iránti rajongás sem. Nagy Lajos túlságosan is idegenkedett Móricztól, mert szerinte a *Sárarany* parasztsága nem volt egyéb, mint naturalista eszményítés. Kudarca ítélt kísérlet lenne is Turi Danit Kiskunhalom lakosai és viszonyai közé helyezni, mert egyikük a másikat kínosan cáfolná. Nagy Lajos irtózott az érzelmességtől, miközben ő maga emberileg a sérülékenyséig érzékeny volt. Ez a sérülékenység sohasem látszik meg a műveiben, mert írói eljárásának titka épp egyfajta felelős, de együttérző távortartás volt. Az ilyesmi paradoxonként hangzik, de Nagy Lajos ilyen távortartó írói eljárását semmiképp sem szenvtelenségnek, hanem szemérmességnek kell éreznünk. Mintha egy személyes érzékenységet védett volna ily módon, legbensőbb írói énjét, melyet nem szabad kiszolgáltatnia. Az alkotói megbicsaklás elől az egyetlen menedék: minden személyesség, önéletrajziság kerülése, azáltal, hogy alakokba öltöztet át minden időszerű problémát és egy riport témáját úgy kezeli, mintha az novella- vagy regénytéma volna. Ilyesmire még a *Puszták népe* sem mert vállalkozni, és megint csak ki kell mondanunk, hogy mindmáig egyedül Veres Péter tudta követni Nagy Lajost ezen az úton. Milyen sok szociográfiát írnak manapság, és íróik mindig csak a kényelmesebb, riporteri feladatot vállalják, mely sohasem válik igazán művé. Nemhogy a mű, de a remekmű is

manapság feledésbe merül: hányan tudják micsoda remekmű a *Kiskunhalom*, melyet a maga korában oly biztos szemmel ismert föl József Attila?

Nagy Lajos emberi és írói pályája szívós küzdelem az emberi méltóságért, melynek teljes és fájó hiányában telt el gyermek-kora és ifjúsága. Ebből a körülményből az életrajz sok mindent megmagyaráz: Nagy Lajost csak két nagy önéletrajzi kötetéből érthetjük meg. Ezek a kötetek vetekszenek a magyar irodalomnak talán legjelentősebb életrajzával, az *Egy ember életével*. Nagy Lajos tanyai és törvénytelen gyermek volt —, a maga idejében ez sokkalta többet jelentett, mint manapság, vagyis: számkivetettséget, sehova tartozást, valóságos megbélyegzettséget. A *Puszták népének* írója is tanyai volt, de népes és meleg család vette körül. Veres Péter pedig éppenséggel falusi —, márpedig a falu összehasonlíthatatlanul erősebb közösség a tanyainál, a pusztainál, és ha a csendőr teketória nélkül pofozta meg a falusi embert, még hamarabb a tanyait, akit a közösségnek még egy része sem védhetett. Minderről a *Tanyai történet* épp eleget mond el, de még többet annak a Nagy Lajosnak önéletrajza, aki gyermekként tanyáról a falusi vásárba látogatván elálmélkodik, hogy „mennyi ember van a világon”.

A méltóságért küzdeni csak osztályharcra lehet, ami nem jelent szükségképpen politikát, hanem néha — atlétikát is. Nagy Lajos azért válik jelentős tornásszá és jó tanulóvá, hogy az emberi méltóságot kiküzdje magának. Mert a tanya és a falu között felmérhetetlen a minőségi különbség, és emehez nem is ad hozzá sokkal többet az urasági kastély: a tanyai fiú a falut és a kastélyt úgyszólván egyazon távolságban látja, a tanyai gyerek a falusi tornácra éppúgy lép be, mint a kastély ámbitusára. Legnagyobb népi költőink és íróink csaknem úgy emlegetik paraszti, jobbágyi őseiket, mint családalapítóikat az arisztokraták. Nagy Lajos családfája mindössze a nagyanyát mutatja, magányos ágként. Ha a *Tanítványt* és a *Kiskunhalmot* egymás mellé helyezzük, meglepődhetünk az írói szemlélet

azonos hangoltságán. Nagy Lajos szinte ugyanannyi megbocsájtható hibát és kétségbevonható erényt fedez fel a szegény-parasztnál, mint a mágnásnál.

Az írói ábrázolás ilyen magas fokú tárgyilagossága azonban Nagy Lajosnál sohasem világnézeti kívülállás: az ő világában a „szegényemberi” lét sohasem szorulhat háttérbe a „gazdagemberi” léttel szemben. Nagy Lajos ugyan íróilag elfogulatlan, társadalmilag azonban teljes indokoltsággal elfogult. Ez az elfogultság az élettapasztalatok szüleménye. Diákkorában anyjával egy budai, ablaktalan előszobában élt, és még élete végén is, a Pasaréten klausztrófóbiában szenvedett. Az emberi méltóságnak csak előfeltétele az anyagi és a politikai biztonság, és Nagy Lajos a *Tanítvány* tanulsága szerint még a mágnások körében is folytatni tudja a méltóságért vívandó osztályharcot. Az elnyomó társadalmi rendszerek elsősorban a méltóságuktól akarnak megfosztani osztályokat vagy rétegeket. Ezért van az, hogy Nagy Lajos, aki mindezt a maga életében tapasztalta sohasem vált sovínisztává vagy antiszemitává. De Nagy Lajosnál a méltóság hiánya nemcsak társadalmi eredetű, hanem családi is, vagyis az apa hiánya, aki nélkül nincs emberi méltóság. Nagy Lajos nemcsak társadalmilag rekedt kívül: ezzel a kívülrekedésével csaknem párhuzamos az a mód, ahogyan kívülreked a magyar irodalom korabeli hagyományain, áramlatain és közízlésén.

Nagy Lajos művészetének forrása egy bőséges és keserű élettapasztalat, és egy felfokozott megfigyelési képesség. Az így birtokába jutott mondanivalót kurta, puritán egyszerűséggel kezeli. Írói elve az igazsághoz való ragaszkodás, melynek követelésében az unalomtól sem riad vissza. Csaknem igénytelen részletekből állnak össze novellái, de az ilyen részletek halmozódása egy bizonyos fokon túl megszünteti az igénytelenséget. A felületes szemlélő az írás puritán volta és látszati igénytelensége miatt alig lát különbséget Nagy Lajos művészeté, és egy írni kevésbé tudó író műve között. Nagy Lajos tudatosan mellőz minden kidíszítést, fukarkodik a jelzőkkel,

nem vállalkozik stilizálásra, megveti az írói kacérságot, nem teremt hangulatot. Környezetképei szűkszavúak és sivarak. Lemond arról, hogy „kellemes” olvasmányt nyújtson és az olvasót sem akarja megnyerni magának. Mert hát olvasóinak nagy része az egykori pesti nagypolgárságból került ki, melyet írásai folytonosan arculcsaptak. Legodaadóbb híve — Fenyő Miksa volt s a Nyugathoz is ő kötötte Nagy Lajost igazán.

Az igazat írásnak ez az erkölcsi parancsa készíteti Nagy Lajost olyan kínos ábrázolási pontosságra, melyben versenytárs nélkül áll. Soha, semmilyen nehézség fölött nem akart bravúrral vagy bűvészkedéssel átsiklani. Szereplőinek minden szavát és gesztusát összevetette egy feltételezett életbeli modellel: „Mondhatta-e ezt egy ilyen férfi?” — „Igy szoktak-e viselkedni az ilyen emberek ebben a helyzetben?” — „Megtörténhetik-e ez az esemény ilyen személyekkel, ilyen körülmények között?” stb. stb.: ilyen kérdéseket tett fel szüntelenül önmagának és azoknak is, akikkel bizalmát megosztotta. Számára az írás szigorú és csaknem örömtelen feladat volt. Igazán fel szabadult írása kevés akad.

A legfeszesebbek talán a humoros írásai, pedig ezekre volt a legbüszkébb. Úgy szólván humortalan természet volt, ezért is nem tudott feloldódni, s humoreszkjeit talán az önnön természetén aratott diadalnak tekintette. Különös, hogy ez az író, aki annyira teli volt sóvárgással a pénz és a nő után, és aki emberileg annyira gyengéd és bájos volt, sohasem írt igazi szerelemről, mintha ezt az érzést nem ismerte volna. A szerelem helyét nála a nemi nyomor miatti kínlódás és a prostituáltak világa foglalta el. Mintha sohasem tudta volna megbocsájtani anyjának, hogy törvénytelen gyermekként hozta a világra. Mint említettem, egész élete harc volt az emberi méltóságért, de ha valaki, akkor ő az aki az áhított célt elérte. A sóvárgás is azért fájdalmas neki, mert megalázó és méltóságnélküli állapot. A Nagy Lajos-i sóvárgás remekműve a *Nyitott ablakok*, mely azért nem sivár, mivel egy nagy szociális feszültség készül benne kirobbanni. Írásainak eszményi alakjai nem a harcosok,

vagy a rajongók, hanem az izom –, életeszménye az erő, akár a legútszélibb, legköznapiabb megnyilatkozásban. A komor erő, melyet nem kell fitogtatni, s mely egyszersmind szépség is. Van valami különleges és emelkedett Nagy Lajos erő kultuszában. A török birkozóról szóló történetnek is az a tanulsága, hogy a technikai tudás és a pusztá erő közül az utóbbi ér többet.

Nagy Lajos egyszerűsége és pontossága hatalmas erőt fejez ki, az ábrázolás erejét, a témával birkózás nagy energiáját, s az önmagán uralkodás erőteljesítményét. Az írói technika legnagyobb próbájának a beszéltetést, a párbeszédet tekintette. Ebben azonban csak látszólag hasonlít a kor amerikai íróira, akikre egyébként némelyik barátja szerint korán felfigyelt. Az amerikai elbeszélés mintegy „lekottázza” az élő beszédet, és az író azt mintha szalagról másolná. Nagy Lajos nem az életből „lopja el” párbeszédeit, hanem olyan dialógusokat ír, mintha azok a valóságban hangzanának el. Vagyis a beszéltetéssel szemben is ugyanaz az álláspontja, mint a dokumentummal szemben: sohasem közöl nyers dokumentumot, sohasem illeszt írásába nyers beszédanyagot.

Tetemes publicisztikai hagyaték maradt utána, mégsem volt igazi újságíró, nem értett a csevegéshez, sem a lebilincselő előadáshoz, és még kevésbé volt riporter. Mindent összevetve: arisztokratikusabb író volt, mint Márai Sándor vagy Herczeg Ferenc.

A Nagy Lajoséhoz hasonló írói magatartás sajátos magatartást hoz magával a magyar vagy világirodalommal szemben is. Mert nem mindegy, hogy egy íróhoz kik állnak közel akár a kortársak, akár az elődök közül. Nagy Lajosnak a Nyugattól senkihez sem volt mélyebb köze: egy időben sokat jelentett neki József Attila, majd később Illyés. Veres Péter mindvégig a társa maradt, vitatkozó társ, de az ilyesmi inkább a kapcsolat elmélyültségére mutat. Említettem, Nagy Lajos nem értett egyet azzal, ahogyan Móricz a parasztságot néha eszményítette, hisz ő maga a paraszti életből talán töményebb emléke-

ket hozott magával, mint Móricz. Egyébként Móricz a magyar középosztálynak alaposabb ismerője volt, mint azt általában gondolják, Nagy Lajos szemléletében viszont a polgárság leegyszerűsített, sematikus vonásokkal jelenik meg.

Férfikora delén Nagy Lajos talán érdeklődést mutatott a kortárs világirodalom iránt, utolsó korszakát azonban, mely pedig íróilag nagyon is jelentős; szellemileg bizonyos becsukódás jellemezte. Mintha az ötvenes évek elején kapuzáró kávéházakkal együtt az élet érdekességei is bezárultak volna Nagy Lajos előtt. (A Pasarét szűk előkertjei közt inkább száműzöttnek érezte magát.) Utolsó korszakában érdeklődése nem követte a divatot, de mindig meglepő, eredeti felismerésekhez vezetett. Az irodalomból csak azt tudta élvezni, ami – az ő írói módszeréhez hasonlóan – konkrétumokat közölt, de nem dokumentum-irodalomként, hanem megformáltan. Ezért szerette Déryné emlékiratait, ezt a tényközlésnek és írói teljesítménynek is kiváló művet, Eötvös Károly Deák-életrajzát, és egy másik könyvet, melyet ugyancsak Eötvös Károly művének tekinthetünk: *Gróf Károlyi Gábor feljegyzéseit*. Ugyanazt találta meg ezekben a könyvekben, mint a pesti kávé emlékirataiban a főváros éjszakai életéről. Egyre inkább a statisztikák, a számadatok érdekelték, és legjobb barátja egy polihisztor volt, akinek valóban impozáns lexikális tudása lenyűgözte Nagy Lajost. Élete utolsó szakaszában már csak néhány íróhoz volt besnőséges baráti köze, de kételkedem benne, hogy olvasta volna műveiket. Teljes becsukódás, és ugyanakkor szenvedélyes ragaszkodás a megszokott emberekhez és dolgozhoz, a zenéből mindig csak a *Virágária* vagy a *Két gránátos*, ezek azonban mintegy nyugtatóként, naponta.

Utolsó korszakának maradandó teljesítménye novellás kötete, melynek írásai oldottabbak és talányosabbak nagy novellakorszakának írásainál. Mindig olyasvalamit szeretett volna írni, mint az *Egyiptomi írødeák*, mely a legkedvesebb novellája volt. Pedig ennél is jobbakat írt, és az ötvenes évek elejének nyomott hangulatát máig sem fejezték ki tökéleteseb-

ben, mint ő, a már említett történetében, a visegrádi üdülő környékén naponta megjelenő kutyákról, melyek az üdülő vendégeinek egyetlen veszélytelen beszéd tárgyát szolgáltatták. Hagyatékának gondozói bizonyára felderítik majd, hogy meddig jutott el tervezett könyvének megírásában, amelyben az önéletrajz folytatását is lehetett sejteni, de valami Naplót is, melyet művé kellett volna formálnia. (Ennek a naplónak az egyik füzetét eltűnt, azt hetekig hiába keresték: végül is Nagy Lajos arra vállalkozott, hogy emlékezetből *szó szerinti* pontossággal újra megírja az elveszett füzetet.)

Torzult esztendők torz irodalomkritikája mélyítette el Nagy Lajos neuraszténiáját. Az 1951-es írókongresszus után megbélvezettnek érezhette magát, és ez azért érthetetlen, mivel akkori, csekély képzelőerővel rendelkező bírálóinak is rá kellett volna döbenniük, hogy szocialista irodalmunk első, valóban nagy prózai teljesítményeit Nagy Lajosnál lehet megtalálni. Nagy Lajos áttörése a prózában szinte ugyanolyan értékű, mint amilyen József Attiláé a lírában volt. A magyar szocialista irodalom kapuját kettejük életműve jelöli.